

Agnieszka Libura, *Amalgamaty kognitywne w sztuce*, Universitas, Kraków 2007, ss. 134

Powstałe w latach siedemdziesiątych w Chicago i w Kalifornii językoznawstwo kognitywne (JK) oraz – funkcjonująca w ramach JK i zaproponowana zaledwie dziesięć lat temu – teoria amalgamatów (TA) zyskują ostatnio na popularności również w polskich kręgach językoznawców i – co ważne – nie tylko wśród anglistów (którzy z sukcesem od dawna już prowadzą badania w paradygmacie JK), ale również wśród polonistów. Prac jednak w języku polskim na temat JK jest niewiele, a na temat TA dostępna jest jedynie literatura anglojęzyczna. Tym bardziej więc wydana niedawno przez oficynę Universitas praca pod redakcją Agnieszki Libury wydaje się być cenną pozycją na rynku. W dwóch częściach książki omówiono zarówno podstawy teoretyczne dość młodej koncepcji TA, znanej również jako teoria integracji pojęciowej, oraz cztery przypadki jej zastosowania w analizie utworów poetyckich i w sztuce malarskiej.

Z obszernego rozdziału pierwszego autorstwa Agnieszki Libury dowiedzieć się można, czym jest teoria amalgamatów (ang. *conceptual blending theory*), jakie wcześniejsze teorie stanowiły inspirację dla jej twórców, jakie ma związki z szerszą teorią JK, w którą się wpisuje, oraz z badaniami nad umy-

słem ludzkim. W kręgu zainteresowań badaczki znalazła się również odpowiedź na pytanie, jakie są podstawowe mechanizmy oraz zasady warunkujące integrację pojęciową w stapianiu się pojęć (tj. w tworzeniu się amalgamatu). Gilles Fauconnier i Mark Turner (por. np. 2002), proponując swoją teorię amalgamatów, korzystali z wcześniejszych prac językoznawczych badających nie tylko język, ale i zdolności poznawcze człowieka w ogóle, pozostające w nurcie JK czy nawet w szerszym kontekście przynależące do nurtu tzw. nauk o poznaniu (*cognitive science*), które obejmują psychologię, neurologię, psycholingwistykę, a nawet badania komputerowe.

Autorka tego rozdziału źródeł inspiracji TA upatruje w trzech obszarach badań: 1) w teorii kognitywnej płynności (*cognitive fluidity*), 2) w teorii przestrzeni mentalnych (*mental spaces*), 3) w badaniach nad metaforą; dwa ostatnie obszary uznano za najbardziej istotne w powstaniu i rozwoju TA. Teoria przestrzeni mentalnych rozwijana była głównie przez jednego z autorów TA – Gilles’a Fauconniera oraz Eve Sweetser. Teoria ta zakłada, że istnieją tzw. konstrukcje kognitywne, które łączą świat rzeczywisty lub metafizyczny z wyrażeniami językowymi (choć nie poprzez warunki prawdziwości). Przestrzenie mentalne rozwijane są w trakcie trwania dyskursu, czyli budowane *on-line*. Konstruowane

są także nowe struktury na poziomie kognitywnym w strukturach mentalnych. Skoro struktury te powstają w oparciu o aktualne dane kontekstowe (odkrywane online), konkretne znaczenia wyrażen językowych, które te struktury kodują, odkrywane są również online i podlegają szeregowi determinantów, takich jak kontekst społeczny i kulturowy, elementy pragmatyczne, a nawet przekonania interlokutorów. Znaczenie więc nie jest stałe, lecz zmienne (pragmatyczne). Można by rzec, że w trakcie powstawania przestrzeni mentalnych następuje uszczegółowienie znaczenia potencjalnego (*meaning potential*). Autorka dostrzega pewną zbieżność pojęcia przestrzeni mentalnych z domenami kognitywnymi w rozumieniu Langackerowskim (s. 15).

Drugim istotnym źródłem, z którego teoria TA wyraźnie czerpała inspirację, jest kognitywna teoria metafory (Lakoff i Johnson 1980). Podstawową jednak różnicą między ww. teorią metafory a teorią amalgamatów – jak słusznie zauważa autorka – jest fakt, że w tej pierwszej teorii podstawową operacją myślową jest odwzorowanie (*mapping*) prostszej struktury (z domeny źródłowej) w bardziej abstrakcyjnej strukturze (w domenie docelowej), co funkcjonowało w oparciu o jedną regułę – zasadę inwariancji, natomiast TA jest bardziej dynamiczna (gdzie znaczenie jest *emergentne*), bowiem odwzorowanie zastępuje porówna-

niem struktury źródłowej z docelową na wyższym poziomie abstrakcji (tzw. przestrzeń generyczna), a następnie stapianiem się porównywanych pojęć i, tym samym, tworzeniem *nowej*, czwartej struktury pojęciowej. Wszystkie te operacje regulowane są aż dziewiętnastoma zasadami (omówionymi w rozdziale 4.) i trzema podstawowymi procesami występującymi w amalgamacie – kompozycją (*composition*), uzupełnieniem (*completion*) i rozwojem (*elaboration*)¹.

Najważniejsze mechanizmy integracji pojęciowej omówiono przejrzysto w rozdziale 2.5. Należą do nich: 1) łączenie się wybranych elementów w przestrzeniach wyjściowych (*matching and counterpart connections*), 2) odnalezienie ich w przestrzeni generycznej (*generic space*), 3) stapianie się wybranych elementów (*blending*), 4) tworzenie amalgamatu poprzez (*selective projection*) i 5) wyłonienie się ostatecznego znaczenia (*emergent meaning*). Niektóre z tworzonych w tym procesie relacji pojęciowych zawiązujących się (i pozostających w aktywności) między poszczególnymi przestrzeniami podlegają kompresji. Autorzy TA wyróżnili aż piętnaście takich relacji (szczegółowo omówione w rozdziale 3.), które

¹ A. Libura zauważa też podobieństwa TA z wcześniejszą, interakcyjną teorią metafory, rozwiniętą przez innych badaczy (I. Richardsa, 1959, i M. Blacka, 1962 i 1979).

można podzielić na wewnętrzne, tj. działające w obrębie przestrzeni mentalnych, oraz zewnętrzne, czyli te, które pojawiają się w relacjach między nimi.

Kolejny rozdział (piąty) prezentuje taksonomię amalgamatów, która zawiera cztery podstawowe typy siatek integracji pojęciowej: simplex (*simplex network*), lustrzaną (*mirror network*), jednozakresową (*single-scope network*) i dwuzakresową (*double-scope network*). Siatka simplex zawiera ramę kognitywną oraz elementy, które mogą uzupełnić role w tej ramie. W siatce lustrzanej istnieje wspólna rama kognitywna dla przestrzeni wyjściowych oraz dla przestrzeni generycznej. Odmienne ramy kognitywne konstruowane są dla przestrzeni wyjściowych w siatce jednozakresowej, z czego tylko jedna z nich staje się elementem konstytutywnym amalgamatu. W siatce dwuzakresowej z kolei również powstają dwie różne ramy kognitywne w przestrzeniach wyjściowych, przy czym, odmiennie niż w siatce jednozakresowej, obydwie transferywane są do amalgamatu.

A. Libura przedstawia również krytykę TA (s. 57-58), w szczególności pewne jej nieścisłości widoczne na przykład w konstruowaniu siatki simplex. Skoro bowiem, jak twierdzą twórcy TA, wyłanianiu się amalgamatu towarzyszą trzy podstawowe procesy mentalne – kompozycja (*composition*), uzupełnienie (*completion*) i rozwój (*ela-*

boration) – powinny one występować we wszystkich typach siatek integracji pojęciowej. Okazuje się jednak, że siatka simplex nie zawiera ani uzupełnienia, ani rozwoju, a jedynie kompozycję. A. Libura proponuje oddzielenie pojęcia amalgamatu od pojęcia integracji pojęciowej w celu uniknięcia tej niekonsekwencji. Wówczas integracja pojęciowa dotyczyłaby jedynie obligatoryjnych operacji mentalnych w obrębie przestrzeni wyjściowych, natomiast amalgamat zawierałby bardziej skomplikowaną, nową strukturę (stapianie), która powstałaby już po integracji pojęciowej. Krytyce poddano również dalszy podział siatki jednozakresowej, który jest – jak twierdzi A. Libura – zbyteczny (s. 59-60). Za bardziej istotne zagadnienie uważa autorka sprecyzowanie różnicy między integracją a metaforą pojęciową lub „uznanie konstrukcji kognitywnych wykorzystujących siatkę jednozakresową za metafory, nie zaś za stapianie pojęć” (s. 62). Próba wdrożenia tej tezy w analizę utworu poetyckiego zaprezentowana jest w jednym z kolejnych rozdziałów książki, autorstwa Marcina Kosińskiego.

Część druga tomu omawia zastosowania TA w analizie poezji oraz malarstwa. Część tę otwiera rozdział autorstwa Anny Kamińskiej poświęcony amalgamatom w poezji ks. Jana Twardowskiego. Już w tytule autorka formułuje ambitne zadanie wykazania znaczenia integracji pojęciowej w ro-

zumieniu wiary. Następnie autorka przechodzi do definicji wiary w tradycji chrześcijańskiej oraz enumeracji i opisu typowych form (szeroko pojęte egzemplum, wliczając bajki, legendy, fabuły, anegdoty, miracula itp.) i środków literackich (metafor) używanych w nauczaniu prawd wiary skierowanym do niewykształconego słuchacza. W części drugiej analizie zgodnej z TA poddano trzy utwory: *Nasza droga*, *Krzyk*, i *Chrzest w Jordanie*. W podsumowaniu stwierdzono, iż egzegeza tematyki religijnej i prawd wiary poruszanych w cytowanych utworach poetyckich jest możliwa dzięki analizie zawartych w nich amalgamatów, które charakteryzują się walorem emocjonalnym oraz pozwalają objaśnić trudne kwestie abstrakcyjne w przystępny sposób, poprzez nawiązanie do osobistych doświadczeń człowieka.

Kolejny rozdział poświęcony jest twórczości Stanisława Grochowiaka, którego utwór *Pocałunek – krajobraz* omówiła Barbara Dobrzańska. Jak zauważa sama autorka, opis jest niezwykle bogaty w subtelne szczegóły, a tytułowy pocałunek przedstawiony jest jako analogia do spaceru. Dlatego też zrozumienie istoty opisanego doświadczenia wymaga aktywowania dwóch ram kognitywnych – spaceru i pocałunku – które tworzą jeden amalgamat w siatce dwuzakresowej, opartej głównie na relacji ZMIANY, przy czym transponowane elementy do amalgamatu są

selektywne. Na przykład kolor ust nie został przeniesiony do amalgamatu, w którym jednak pojawia się kolorystyka pochodząca w przestrzeni wyjściowej spaceru (np. kolor biały i niebieski). W amalgamacie powstały również nowe relacje, które były nieobecne w przestrzeniach wyjściowych (np. zapach ziół czy mokrych od deszczu włosów).

Marcin Kosiński dowodzi w publikacji, że metodologia badań wpływająca z TA pozwoliła mu na wyjaśnienie wielu zagadnień, których analiza nie byłaby możliwa z wykorzystaniem tradycyjnych metodologii. W swojej pracy poświęconej utworowi *Głos w sprawie pornografii* Wisławy Szymborskiej autor opisuje wylanianie się amalgamatu z dwóch przestrzeni wyjściowych, jakimi są MYŚLENIE i ROZPUSTA. Aktywowane ramy kognitywne stoją w sprzeczności aksjologicznej – jak twierdzi autor – co generuje oddźwięk ironiczny, w szczególności kiedy autorka posługuje się metaforą „ogrodniczą”. Dodatkowo autor zauważa, że zawarte w utworze wartości aksjologiczne układają się w pewien schemat, a konkretnie w drugi schemat relacji znanych jako Podstawowa Macierz Aksjologiczna, zaproponowany przez T. Krzeszowskiego w 1997 r. Na koniec analizy utwór napisany w 1986 r. zostaje osadzony w ramy swoich czasów, tj. czasów socjalizmu i totalitaryzmu.

Ewelina Kaźmierska zajmuje się w swojej analizie trzema obrazami (stacja V, XIII, i XVI) Jerzego Dudy-Gracza oraz jego autorskimi komentarzami. Są to dzieła z cyklu osiemnastu obrazów jego autorstwa zatytułowanych *Golgota Jasnogórska*. Osobliwością tychże obrazów jest fakt, że wydarzenia sprzed dwóch tysięcy lat malarz umieścił we współczesnych realiach, widocznych głównie w tłach obrazów (np. współczesne ulice, szpitale itp.). Utworzone amalgamaty są zwykle bardzo skomplikowane, nawet wielopiętrowe, i pozwalają na wieloraką interpretację, z których jedną szczegółowo omówiono w tym rozdziale.

Podsumowując, praca pod redakcją Agnieszki Libury jest pozycją z pewnością wartą polecenia, bowiem stanowi niezwykle ważny wkład w propagowanie mało znanej w kręgach polskich językoznawców nie-anglistów teorii amalgamatów. Dzieło to jest o tyle cenne, że po pierwsze, teoria ta nie została wcześniej opisana w języku polskim, jest to więc pionierskie opracowanie tego typu; po drugie, zawiera obszerny rozdział wprowadzający w przejrzysty sposób w tajniki TA; wreszcie po trzecie, praca przedstawia konkretne przypadki *zastosowania* TA w analizie, co z pewnością daje pełniejszy obraz instrumentarium i spektrum możliwości tej teorii oraz obrazuje metodologię badań w ramach TA. Zatem, tom ten – z jednej strony –

może stanowić *inspirację* dla badaczy pragnących zgłębić tę młodą jeszcze teorię, jak również – z drugiej strony – pozwala lepiej ją zrozumieć. Ten drugi argument jest o tyle istotny, że praca ta w swoim zamierzeniu ma służyć studentom jako podręcznik akademicki i tę funkcję ten interesujący wolumin z pewnością spełnia.

Anna Bączkowska

Bibliografia

Fauconnier G., Turner M., 2002: *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York.

Lakoff G., Johnson M., 1980: *Metaphors We Live by*, Chicago.

Langacker R., 1991: *Foundations of Cognitive Grammar*, Stanford.

Jacek Barański, *Zum Einfluss der Verbvalenz auf die Satzgliedfolge im Deutschen und im Polnischen. Eine kontrastive Analyse, „Studien zum polnisch-deutschen Sprachvergleich“ 4, red. Antoni Dębski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, ss. 202*

Das vorliegende Buch ist eine durchgesehene und aktualisierte Fassung der Dissertation von Jacek Barański, die im November 2003 von der Philologischen Fakultät der Jagiellonen-Universität angenommen wurde. Die Publikation ordnet sich in eine Reihe von kon-